

Η κρίση στην οικογένεια

της Ρένας Λάμπα

Τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες της Δύσης και της Ανατολής, από χρόνια τώρα μιλούν για κάποια «κρίση» που περνάει ο θεσμός της οικογένειας, και πολλοί είναι εκείνοι που αποδίδουν την κρίση αυτή στην χειραφέτηση της γυναίκας και στην αμειβόμενη εργασία που κρατάει τη γυναίκα πολλές ώρες μακριά από το «νοικοκυριό» της και τα παιδιά της. Ακόμη και ο Μιχαήλ Γκορμπασώφ, στο βιβλίο του για την «περεστρόικα», κάνει έκκληση στις γυναίκες να γυρίσουν στο σπίτι και στις παραδοσιακές ασχολίες τους. Λέγεται επίσης ότι ο επόμενος χρόνος θα αφιερωθεί από τον ΟΗΕ στην οικογένεια για να εξετασθεί από όλα τα κράτη μέλη ο θεσμός αυτός και να διαπιστωθούν τα αίτια της «κρίσης», αν πράγματι υπάρχει περισσότερο από άλλοτε.

Ποιά είναι η σύγχρονη Ελληνική οικογένεια και ποιά τα προβλήματά της; Ο Σ.Δ.Γ. ξεκίνησε ήδη σεμινάρια που εξετάζουν τη δομή της οικογένειας από ψυχολογική, κοινωνιολογική, νομική, οικονομική και φεμινιστική άποψη. Όλες οι εισηγήσεις θα δημοσιευθούν σε προσεχές τεύχος του περιοδικού μας.

Σ' αυτή τη σύντομη εισήγησή μου, θα προσπαθήσω να περιγράψω αρχικά μερικές ιστορικές αλήθειες που οδήγησαν στη σημερινή μορφή της οικογένειας. Δεν θα εξετάσω όλες τις μορφές της, αλλά την μονογαμική μόνο μορφή. Από την αρχαία Ελλάδα η οικογένεια στηριζόταν σε οικονομικούς όρους, δηλαδή στην ατομική ιδιοκτησία. Η κυριαρχία του άνδρα στην οικογένεια απόβλεπε στην παραγωγή παιδιών που να μπορούν να εξασφαλίζουν την πατρότητά τους και να κληρονομούν την περιουσία τους. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η πρώτη ταξική αντίθεση που εμφανίστηκε στην ιστορία συμπίπτει με την ανάπτυξη του ανταγωνισμού του άντρα και της γυναίκας στη μονογαμία, και πρώτη ταξική καταπίεση είναι η καταπίεση του γυναικείου φύλου από το αντρικό. Έχουμε λοιπόν στο δυτικό κόσμο τρεις χιλιάδες χρόνια μονογαμίας. Το φαινόμενο της γυναικείας υποδούλωσης μέσα στο γάμο το

ανέλυσαν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο ο Μαρξ και κυρίως ο Ένγκελς, στο βιβλίο του για την «Καταγωγή της Οικογένειας». Είναι εκείνος που έκανε την πιο μεθοδική επίθεση στην πατρική δομή της οικογένειας.

Τις πρώτες μεγάλες μεταβολές στη δομή της οικογένειας τις έφερε η βιομηχανική ανάπτυξη και η αστυφιλία. Οι μετακινήσεις αυτές του πληθυσμού, κατά τις οποίες τα ζεύγη άρχισαν να απομακρύνονται από τα μεγάλα αγροτικά κέντρα για να αναζητήσουν εργασία στις βιομηχανικές πόλεις, δημιούργησαν και τις πρώτες πυρηνικές οικογένειες, δηλαδή τις οικογένειες που αποτελούντο από τους δύο γονείς και τα παιδιά. Η βιομηχανική ανάπτυξη είχε όμως και ένα δεύτερο αποτέλεσμα: τη μαζική έξοδο της γυναίκας στην αμειβόμενη εργασία. Αυτή η έξοδος βοήθησε πολύ στην ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος.

Στον αιώνα μας η οικογένεια γνώρισε τρεις μεγάλες επιθέσεις: Η πρώτη έγινε με την κομμουνιστική επανάσταση, η δεύτερη με τη γένεση της ψυχανάλυσης που εστίασε σ' αυτήν πολλές από τις ψυχολογικές αναπηρίες των ατόμων, και η τρίτη στη δεκαετία του 1960 με τα κινήματα των αμφισβητήσεων και την εμφάνιση των χίπιδων. Και τρεις φορές στον αιώνα μας προσπάθησαν να δημιουργήσουν υποκατάστατο της οικογένειας χωρίς επιτυχία. Μετά τη ρωσική επανάσταση πειραματίστηκαν να κάνουν την ανατροφή των παιδιών κρατική υπόθεση, χωρίς επιτυχία. Το ίδιο έγινε και με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ και τη δημιουργία των κιμπούτς — χωρίς επιτυχία επίσης. Και με το κίνημα των χίπιδων, αρκετοί νέοι άρχισαν να ζουν σε κοινόβια, ένα πείραμα που κράτησε μερικά χρόνια μόνο, παρόλο που το υποστήριξαν και μερικοί σοβαροί μελετητές, όπως ο ψυχίατρος Ντέιβιντ Κούπερ, για τον οποίο θα μιλήσω παρακάτω.

Οι οραματιστές της νέας κοινωνίας που θα ξεπρόβαλε με την εφαρμογή του σοσιαλισμού δεν μπορούσαν να εντάξουν την πατριαρχική οικογένεια στη μορφή που υπήρχε. **Ο Καρλ Κάουτσκι έγραψε: Η σημερινή μορφή της οικογένειας δεν είναι η τελική. Μια κοινωνία νέα θα δημιουργήσει μια νέα μορφή οικογένειας.** Αλλά η μεγαλύτερη πολέμια της οικογενειακής δομής ήταν η σοσιαλίστρια-φεμινίστρια **Αλεξάνδρα Κολλοντάι.** Στο βιβλίο της **Οικονομική και Σεξουαλική Απελευθέρωση της Γυναίκας** γράφει: **«Χρειάζεται άραγε ν' αποδείξουμε πως μέσα στην οικογενειακή δομή, όπως παρουσιάζεται σήμερα, τα πράγματα δεν πάνε καλά, πως η υποτιθέμενη μονογαμική μορφή της οικογένειας συνεχώς καταστρέφεται και αποσυντίθεται στην ίδια της τη ρίζα;»** Η Κολλοντάι πίστευε ότι με την οικονομική ανεξαρτησία της γυναίκας η συμβίωση θα άλλαζε μορφές και θα

βοηθούσε στην περαιτέρω απελευθέρωση της γυναίκας επειδή το κράτος θα ήταν εκείνο που θα φρόντιζε για τις οικιακές εργασίες και την ανατροφή του παιδιού, χωρίς όμως να το απομακρύνει και από τους γονείς του. Πίστευε επίσης ότι τα ζευγάρια θα μπορούσαν ακόμη να ζούνε και σε διαφορετικές πόλεις και να βλέπονται περιστασιακά. Νόμιζε ότι η οικογένεια, με την αστική έννοια του όρου θα εξαφανιστεί και ότι στη θέση της θα γεννηθεί και θα μεγαλώσει μια νέα οικογένεια — η οικογένεια του εργαζόμενου συνόλου όπου η συγγένεια δε θα καθορίζεται από το αίμα, αλλά που η κοινότητα της εργασίας, των συμφερόντων, των επιδιώξεων και των προβλημάτων, θα ενώσει στέρεα τους ανθρώπους μεταξύ τους, και θα τους κάνει πραγματικούς ψυχικούς αδερφούς. Όλες αυτές οι θεωρίες όμως έμειναν, έπειτα από μικρούς πειρατισμούς, στο χαρτί, και είδαμε την οικογένεια να ξεπροβάλλει και πάλι πανίσχυρη στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Πολλές όμως από τις θεωρίες της, με τη βοήθεια του φεμινιστικού κινήματος, έγιναν πραγματικότητας, όπως η αναγνώριση των παιδιών που γίνονται εκτός γάμου και η ελεύθερη συμβίωση.

Το δεύτερο χτύπημα στο θεσμό της οικογένειας, όπως ανέφερα παραπάνω, προήλθε από τον πατέρα της ψυχανάλυσης τον Φρόϋντ και τους μαθητές του. Η ψυχανάλυση απέδειξε ότι πολλά από τα ψυχολογικά προβλήματα των ανθρώπων και πολλές από τις πράξεις τους οφείλονται σε τραύματα που δημιουργούνται μέσα στον κλειστό πυρήνα της οικογένειας. Ο υπαρξιστής ψυχίατρος **Ντέιβιντ Κούπερ,** στο βιβλίο του «Ο θάνατος της Οικογένειας» (THE DEATH OF THE FAMILY, DAVID COOPER, 1971), κάνει μια σκληρή και απαισιόδοξη ανάλυση της οικογένειας, που όπως λέει **«στερεί τις πράξεις μας από κάθε γνήσιο αυθορμητισμό».** Αναφέρει επίσης ότι είναι **«λίγες οι μητέρες που μπορούν να αφήσουν τα παιδιά τους ελεύθερα αρκετό χρόνο ώστε να μπορέσουν να μείνουν μόνα και να αναπτυχθούν».** Κατά τον Κούπερ η ψυχανάλυση είναι κάτι που επιτρέπει σε κάποιον να μπορεί κατά βούληση να εντάσσεται ή να απομακρύνεται από την οικογένεια. Το βιβλίο βέβαια του Κούπερ είναι γραμμένο το 1971, την εποχή των μεγάλων κινήματων και αμφισβητήσεων και αναφέρεται με συμπάθεια στα κοινόβια. Και έτσι ερχόμαστε τώρα στο τρίτο πλήγμα εναντίον της οικογένειας που δημιουργήθηκε με την αναζήτηση των νέων να βρουν καινούργιες μορφές ζωής, — μια προσπάθεια αποτεινάει των θεσμών που υπήρχαν, της υποκρισίας των ανθρώπινων σχέσεων, της σκλαβιάς της καταναλωτικής κοινωνίας, τον τρόπο μπροστά στην επερχόμενη καταστροφή του περιβάλλοντος και την επιστροφή στη φύση — μια γενική τάση φυ-

γής που οδήγησε και στη χρήση των ναρκωτικών. Γιατί κάθε κίνημα βρίσκει πάντα εκείνους που σπεύδουν να το εκμεταλλευθούν. Οι έμποροι των ναρκωτικών βρήκαν πρόσφορο έδαφος στην επιθυμία φυγής των νέων από την πραγματικότητα, όπως και η βιομηχανία της πορνογραφίας φρόντισε να εκμεταλλευθεί τη σεξουαλική επανάσταση των γυναικών.

Και τώρα ερχόμαστε στο ρόλο του γυναικείου κινήματος, που μαζί με τα άλλα κινήματα των αμφισβητήσεων, είναι φυσικό να προσπάθησε να δει κάτω από μια καινούργια μορφή και το θεσμό του γάμου. Μετά τον πόλεμο, η ανάγκη των γυναικείων χεριών έγινε επιτακτική για τις ανάγκες της βιομηχανικής ανάπτυξης. Το γυναικείο δυναμικό μεγάλωνε διαρκώς. Συγχρόνως αναπτύχθηκε και η καταναλωτική κοινωνία που ανέφερα παραπάνω, που έκανε τις απαιτήσεις της οικογένειας όλο και μεγαλύτερες. Ήταν πια ολοφάνερο ότι ο άντρας μόνος δεν μπορούσε να καλύψει τις τεράστιες αυτές καταναλωτικές ανάγκες. Αλλά η εργαζόμενη, ανεξάρτητη πια οικονομικά γυναίκα, ήταν ποτέ δυνατόν να ενταχθεί στην παλιά μορφή της πατριαρχικής οικογένειας και να επωμίζεται συνέχεια διπλούς και τριπλούς ρόλους;

Κρίση στην οικογένεια υπήρχε πάντα, και τη βλέπουμε μέσα από πολλά λογοτεχνικά έργα, που είναι καθρέφτες της εποχής τους. Αλλά η οικογένεια ήταν κάτι το ιερό, ένας πυρήνας όπου όλα καλύπτονταν από ένα πέπλο σιωπής, όπου τα κακώς κείμενα έπρεπε να μη κοινολογηθούν. Είναι φανερό ότι αυτή η μορφή της οικογένειας δεν θα μπορούσε να συνεχιστεί σε μια εποχή όπου κάθε άτομο διεκδικεί ίσα δικαιώματα στη ζωή. Γυναίκα και παιδιά έπαψαν να είναι ιδιοκτησία κάποιου άλλου, αλλά θέλουν την αυτονομία τους. Κι εδώ ακριβώς νομίζω ότι το φεμινιστικό κίνημα έπαιξε, αντίθετα από ότι νομίζουν, σωτήριο ρόλο: Με την αλλαγή του οικογενειακού δικαίου που μετέτρεψε την οικογένεια από πατριαρχική σε ισότιμη, και με την έμφαση που έδωσε στην έννοια της συντροφικότητας. Μόνο με αληθινά συντροφικές και ισότιμες σχέσεις μπορεί να επιζήσει η οικογένεια. Το άλλο που έκανε ο φεμινισμός ήταν να φέρει στην επιφάνεια και να ασχοληθεί ερευνητικά μέχρι σήμερα με τη βία που υπάρχει μέσα στην οικογένεια, προσπαθώντας να προσφέρει θετικές λύσεις με τη δημιουργία καταφυγίων. Η παλιά λαϊκή αντίληψη ότι η οικογένεια είναι πάντα ένας παράδεισος, ένας χώρος ασφάλειας και στοργής, βρίσκεται μακριά από την πραγματικότητα. Πολλές φορές η οικογένεια είναι εστία εγκλημάτων, χώρος όπου ασκείται βία από τα πιο δυνατά στα πιο αδύναμα και ανυποστήρικτα μέλη. Εξετάζει επίσης ένα άλλο θέμα ταμπού, όπως είναι το θέμα της αιμομιξίας.

Κατά τη γνώμη μας, λοιπόν, η οικογένεια μπορεί να επιζήσει μόνο μέσα σ' ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης, όπου το κάθε άτομο αναγνωρίζεται σαν κάτι το μοναδικό και έχει το δικαίωμα να είναι αλλιώτικο από τους άλλους και όχι να διαμορφώνεται κατ' εικόνα και ομοίωσή τους.

Η κοινωνική εξέλιξη αναζητά τις αναπροσαρμογές της. Η κοινωνιολογία, η σύγχρονη ψυχολογία, παραδέχονται σαν λύση για την επιβίωση της οικογένειας τις σχέσεις ισότητας. Γιατί η ισότητα απελευθερώνει τα μέλη της, καλλιεργεί τον διάλογο με-

ταξύ των ατόμων και ανοίγει ορίζοντες στο αδιέξοδο των διαπροσωπικών σχέσεων. Όπως όλοι οι θεσμοί, έτσι και η οικογένεια εξελίσσεται, αλλάζει. **Σήμερα, πρέπει να λειτουργήσει σαν παράγοντας κοινωνικής εξέλιξης και όχι σαν παράγοντας αναστολής στις εξελίξεις.**

Με τη συντροφικότητα που προτείνουμε εμείς, ζητούμε την κοινή συμμετοχή των δύο φύλων στα οικογενειακά και επαγγελματικά καθήκοντα. Ο πατέρας παύει να είναι ο μόνος τροφοδότης της οικογένειας και αρχίζει να συνεργάζεται στην ανατροφή των

παιδιών. Επειδή όμως οι παραδοσιακοί ρόλοι είναι βαθειά ριζωμένοι στους ενήλικους, είναι δύσκολο πολλές φορές να προσαρμόζεται το ζευγάρι στους νέους του ρόλους. Για να γίνει λοιπόν η συντροφικότητα πραγματική, πρέπει να φροντίσουμε ώστε, σαν κοινωνική συμπεριφορά, να μαθαίνεται από την παιδική ηλικία και να εφαρμόζεται συνέχεια. Και η σεξουαλική σχέση των δύο φύλων **πρέπει να είναι απαλλαγμένη από το σύνδρομο κυριαρχία-υποταγή.**

Επειτα από τόσους αγώνες που έχουν γίνει για την οικονομική ανεξαρτησία της γυναίκας, είναι το λιγότερο αστειό να τίθεται και πάλι υπό αμφισβήτηση το δικαίωμά της στην εργασία και να θεωρείται σα λύση για την ανεργία και την οικονομική κρίση η επιστροφή της στο σπίτι. Πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι η γυναίκα έχει ίσα δικαιώματα με τον άντρα, και πρέπει να πάψει να θεωρείται σαν ευκαιριακό εργατικό δυναμικό, που το χρησιμοποιούμε μόνο όταν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη. Όπως επίσης πρέπει να γίνει κατανοητό ότι δεν είναι η εργασία που φέρνει το διαζύγιο και τη σύγκρουση στην οικογένεια, ούτε ευθύνεται για την αποτυχημένη ανατροφή των παιδιών. Η εργασία απλά δίνει τη δυνατότητα στη γυναίκα να ζητάει το διαζύγιο όταν η ζωή της γίνεται ανυπόφορη, και να μην ανέχεται πια τους νεκρούς γάμους. Η γυναίκα, επειδή εξακολουθεί στην πραγματικότητα να πληρώνεται λιγότερο από τους άνδρες, γιατί η εργασία της είναι ως επί το πλείστον χαμηλόμισθη, πλήττεται περισσότερο οικονομικά με το διαζύγιο και γί-

νεται φτωχότερη. Η αύξηση των αιτήσεων διαζυγίων από γυναίκες δείχνει ότι σήμερα η γυναίκα προτιμάει να ζει φτωχότερα αλλά με αξιοπρέπεια, και δεν ανέχεται πια τον άνδρα-δυνάστη ούτε στο σπίτι, ούτε στο κρεβάτι της.

Όσο για τα παιδιά είναι επιστημονικά παραδεκτό πόσο ολέθρια είναι τα αποτελέσματα της υπερπροστασίας και συνεχούς επέμβασης της μητέρας — που τα βλέπουμε κυρίως στις ανεπάγγελτες μητέρες — ιδιαίτερα την εποχή της εφηβείας του παιδιού. Είναι κάτι που το αναφέρουν πολλοί ψυχολογικοί. Αλλά και η καθηγήτρια της εγκληματολογίας και Πρόεδρος του Συνδέσμου, **Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου** έχει αναλύσει σε πολλά άρθρα της τα αποτελέσματα αυτής της υπερπροστασίας. Κατά την κ. **Μαραγκοπούλου** σκοτώνει την πρωτοβουλία του παιδιού και του αποκλείει τη ζωτική του ανάγκη σχηματισμού ανεξάρτητης προσωπικότητας. Όταν δεν έχουν ακόμα σοβαρότερες ψυχοπαθολογικές επιπτώσεις. Αντίθετα, επιστημονικές έρευνες απέδειξαν ότι τα παιδιά των εργαζόμενων γυναικών είναι εξυπνότερα, έχουν μεγαλύτερη ετοιμότητα αντίδρασης σε αντιξοότητες και είναι λιγότερο νευρικά.

Χρειάζεται λοιπόν να ξεκαθαρίσουμε μια και καλή ότι η εργασία είναι κατάκτηση της γυναίκας, παράλες τις δύσκολες στιγμές που περνάει σήμερα λόγω του διπλού ρόλου της. Δεν πρέπει να πέφτουμε θύματα των νεοσυντηρητικών απόψεων που θέλουν την επιστροφή της γυναίκας στο σπίτι για τους λόγους που εξηγήσαμε παραπάνω. Αλλά πρέπει να κατευθυνόμε τη δράση μας στην επίτευξη ενός πιο ισότιμου καταμερισμού των επαγγελματικών, οικογενειακών και κοι-

νωνικών ευθυνών. Ας μη ξεχνούμε ότι, με την οικονομική ύφεση που υπάρχει, τα κράτη κάνουν περιορισμούς στις παροχές που αφορούν την ανάπτυξη κατάλληλων μέσων φύλαξης παιδιών και άλλων κοινωνικών μέτρων που θα ανακουφίσουν την εργαζόμενη γυναίκα.

Η εργασία είναι το μέτρο της γυναικείας υπόστασης. Είναι και μια ελπίδα για την καταπολέμηση της πορνείας: Όσο η γυναίκα θα εξαρτάται από τον άντρα της, όσο η μισθωτή εργασία δεν θα αρκεί για να καλύψει τις ανάγκες της, όσο η αποδιοργάνωση της οικονομικής ζωής θα γίνεται οδυνηρά αισθητή, η πορνεία θα εξακολουθεί να υπάρχει, ακόμη και κάτω από συγκαλυμμένη μορφή.

Ο φεμινισμός δεν προσπαθεί να υποδείξει μοντέλο ζωής, ούτε να επιβάλει τίποτα στη γυναίκα. Προσπαθούμε απλά να την ευαισθητοποιήσουμε έτσι ώστε να πάψει να είναι πολίτης δεύτερης κατηγορίας. Δεν θεωρεί ότι αρκεί η επαγγελματική εργασία για την απελευθέρωσή της. Πιστεύει απλά ότι απελευθέρωση χωρίς οικονομική ανεξαρτησία δεν γίνεται.

Ας στρέψουμε, λοιπόν τη προσοχή μας, όπως γίνεται ήδη σε μερικές δυτικές χώρες, στην καλύτερη παιδεία, στη μεγαλύτερη εξειδίκευση της γυναίκας, στην ουσιαστική της είσοδο στις νέες τεχνολογίες. Η κοινωνία μας αλλάζει με πολύ γρήγορους ρυθμούς. Χρειάζεται έρευνα για νέες εργασιακές δομές, όπου οι αμειβόμενες ώρες θα είναι λιγότερες για το ζευγάρι, έτσι ώστε η οιογενειακή εργασία και η αμειβόμενη εργασία να γίνει μέρος της ζωής κάθε ανθρώπινης ύπαρξης.

Η εργασία της γυναίκας